

**Ured pravobranitelja za djecu
n/r Mile Jelavić, dipl.iur.
Andrije Hebranga 4/I
10000 Zagreb**

Zagreb, 13. ožujka 2007.

Poštovana gospođo Jelavić,

obraćamo Vam se povodom objavljivanja mišljenja Vašeg Ureda o programima zdravstvenog odgoja i obrazovanja.

1. Suglasni smo s glavnim standardima koje ste naveli u svom očitovanju, a s kojima bi trebao biti usklađen svaki program zdravstvenog odgoja i obrazovanja za djecu. Kao roditeljska udruga smatramo da bi bilo neophodno potrebno da se među glavne standarde stavi i pravo djeteta na "potpun i skladan razvoj svoje osobnosti te pravo na rast u ozračju sreće, ljubavi i razumijevanja koje se ostvaruje u obiteljskoj sredini" (uvodni dio Konvencije o pravima djeteta). Također, žao nam je što ste od detaljnih uputa koje o usmjeravanju odgoja i obrazovanja donosi Konvencija o pravima djeteta (čl.29) uzeli samo neke i što ste pojedine standarde, koje su tvorci Konvencije očito smatrali manje važnim, kao što su suzbijanje svih vrsta diskriminacije i homofobije (riječ homofobija se, primjerice, u cijeloj Konvenciji ne spominje ni jednom), stavili u prvi plan. Donosimo članak 29. Konvencije:

"Države stranke su suglasne da odgoj i obrazovanje djeteta treba usmjeriti prema:

- a) razvoju osobnosti, talenata i najviših potencijala duševnih i tjelesnih sposobnosti djeteta;
- b) razvoju poštivanja ljudskih prava i temeljnih sloboda, i načela sadržanih u Povelji Ujedinjenih naroda;
- c) razvoju poštivanja djetetovih roditelja, njegova kulturnog identiteta, jezika i vrijednosti, nacionalnih vrednota zemlje u kojoj živi i zemlje iz koje potječe i civilizacija drugačijih od njegove;
- d) pripremi djeteta za odgovoran život u slobodnom društvu u duhu razumijevanja, mira, snošljivosti, jednakosti/ravnopravnosti među spolovima i prijateljstva među svim narodima, etničkim, nacionalnim i vjerskim grupama te osobama starosjedilačkog podrijetla;
- e) razvoju poštivanja zaštite prirodnog okoliša.

Što se tiče pravne usklađenosti našeg programa s kriterijima koje ste postavili, donosimo **sažetak stručnog mišljenja koje je izradila prof. dr. sc. Dubravka Hrabar**, predstojnica katedre za obiteljsko pravo Pravnog fakulteta u Zagrebu:

*"Glede očitovanja **pravobraniteljice za djecu** od 26. siječnja 2007. godine, mogu se referirati samo na poneke od njezinih primjedaba, za koje smatram da sam kompetentna iz vidokruga prava, odnosno obiteljskog prava i poglavito prava djece.*

*Ponajprije, smatram da su upute koje su dane (str. 1. i 2.) mjerodavne i sadržajno korektne, jer odražavaju zahtjeve za zaštitom dobrobiti djece. No, proučivši Eksperimentalni program zdravstvenog odgoja i obrazovanja (za osnovnu te trogodišnju i četverogodišnju srednju školu) koji predlaže udruga GROZD, smatram da oni **udovoljavaju upravo navedenim zahtjevima.**"*

2. Iz Konvencije je vidljivo da su među najvažnijim pravima djeteta, uz pravo na život, upravo pravo na roditeljsku ljubav te pravo na odgoj i obrazovanje. S obzirom da smo kao roditeljska

udruga pri izradi programa vodili brigu da naš program bude u skladu s Konvencijom, spomenuta prava postavili smo kao važne čimbenike sadržaja našeg programa.

Što se tiče prava roditelja da odlučuju hoće li njihovo dijete pohađati program zdravstvenog odgoja i koji će program odabrati, ne možemo prihvatiti usporedbu s nekim drugim nastavnim predmetima kao što su matematika i glazbeni odgoj. Naime, neupitna je činjenica da postoji razlika među školskim programima s obzirom na odnos ciljeva koje predviđaju ti programi. Neki programi stavljaju naglasak na usvajanje znanja, neki na razvijanje sposobnosti, a neki na razvijanje stavova. Ta razlika je vidljiva i kod roditeljskog odgoja. Svi roditelji u Hrvatskoj uče svoju djecu istu matematiku, no ti isti roditelji na sasvim drugačiji način odgajaju svoju djecu u spolnosti. Dakle, važan moment koji se često previđa jest **specifičnost jednog od područja zdravstvenog odgoja, a to je spolni odgoj**. Spolnost predstavlja samu srž osobe, a **spolni odgoj je važan i neodvojiv dio cjelokupnog odgoja te osobe. Roditelji su prvi i odgovorni odgojitelji, pa su tako odgovorni i za spolni odgoj koji se nudi njihovoj djeci.**

Konvencija vrlo jasno pokazuje da roditeljska prava nisu u suprotnosti s pravima djece. Dapače, roditelji su ti koji najviše vole svoju djecu i koji su prvi pozvani da odlučuju o odgoju svoje djece. Donosimo samo neke članke Konvencije koji govore o tome:

Članak.3.

«Države stranke obvezuju se da će odgovarajućim zakonodavnim i upravnim mjerama djetetu osigurati zaštitu i skrb kakva je prijeko potrebna za njegovu dobrobit, uzimajući u obzir prava i dužnosti njegovih roditelja, zakonskih skrbnika ili drugih osoba koje su za nj zakonski odgovorne.»

Članak 5.

Države stranke će poštivati odgovornosti, prava i dužnosti roditelja ili, kad je potrebno, članova proširene obitelji ili zajednice kad to nalažu mjesni običaji, zakonskih skrbnika ili drugih osoba koje su zakonski odgovorne za dijete, da djetetu osiguraju, u skladu s njegovim razvojnim sposobnostima, odgovarajuće usmjeravanje i vođenje u ostvarivanju prava priznatih ovom Konvencijom.

Članak 14.

1. Države stranke će poštivati pravo djeteta na slobodu misli, savjesti i vjere.

2. Države stranke će poštivati prava i dužnosti roditelja i, gdje postoji takav slučaj, zakonskih skrbnika da dijete usmjeravaju u ostvarivanju njegovih prava na način koji je u skladu s razvojnim sposobnostima djeteta.

Članak 18.

1. Države stranke će učiniti sve što je u njihovoj moći kako bi osigurali priznanje načela o zajedničkoj odgovornosti oba roditelja za odgoj i razvoj djeteta. Roditelji ili, gdje postoji takav slučaj, zakonski skrbnici odgovorni su prije svih za odgoj i razvoj djeteta. Najbolji interes djeteta mora biti njihova temeljna briga.

2. U svrhu jamstva i promicanja prava utvrđenih u ovoj Konvenciji, države stranke će pružiti odgovarajuću pomoć roditeljima i zakonskim skrbnicima u ispunjavanju njihovih odgovornosti prema djetetu, i osigurati razvitak ustanova, olakšica i službi za skrb o djeci.

Uz ove članke Konvencije, vrlo je jasan i **Ustav RH**, članak 63.: "**Roditelji ...imaju pravo i slobodu da samostalno odlučuju o odgoju djece.**" Pored toga, cijeli niz međunarodnih ugovora koji obvezuju Republiku Hrvatsku, s manjim razlikama u izričaju, poput odredbe čl. 26. st. 3. Opće deklaracije o pravima čovjeka, koja daje roditeljima pravo da biraju obrazovanje za svoju djecu.

Podsjećamo i na *Nacionalni plan aktivnosti za prava i interese djece od 2006. do 2012. godine* kojeg je Vlada Republike Hrvatske donijela 22. 03. 2006. godine kako bi doprinijela kvaliteti života sve djece u našoj zemlji.

U tom Planu potvrđuje se da "*Ustav Republike Hrvatske roditelju određuje nezamjenjivu ulogu u podizanju i odgoju djece, ali isto tako obvezuje društvo na izgradnju odgovarajućeg sustava potpore obitelji, osobito onih koji pridonose skladnom razvoju djece i mladih.*"

Među ciljevima navedenog Nacionalnog plana nalaze se i sljedeći:

- *jačati društvenu svijest o vrijednostima obitelji i značaju kvalitetnog obiteljskog odgoja za zdrav razvoj djeteta*
- *uključiti roditelje u rad odgojno-obrazovnih ustanova*
- *osigurati društvenu potporu obitelji u obavljanju odgojne uloge*

koji bi se ostvarili preko mjera među kojima se nalaze i sljedeće:

- *pripremati mlade za partnerske odnose, roditeljstvo i obiteljski život*
- *osigurati dostupnost informacija roditeljima*

Nedvojbeno je stoga da **roditelji moraju imati mogućnost odlučivanja o školskim programima koji ovako duboko ulaze u vrijednosni sustav djeteta**. Školski sustav treba dakle raditi na usklađivanju institucionalnog odgoja s obiteljskim odgojem. Pri tome se treba poštivati načelo pluralnosti te kroz više izbornih programa spomenuto usklađivanje učiniti što uspješnijim. Upravo tako to rade zemlje razvijene demokracije. Škole kao državne institucije moraju pružiti odgovarajuću pomoć roditeljima i zakonskim skrbnicima u obavljanju kvalitetne odgojne uloge, odnosno u ispunjavanju svih njihovih odgovornosti prema djetetu, kako vrlo jasno kaže čl.18. Konvencije, a nikako si ne smiju dati za pravo da suprotno ili mimo volje roditelja nameću bilo kakav odgoj djeci. Škola nikako ne smije preodgajati djecu, već treba vjerovati roditeljima, osnaživati njihovu roditeljsku ulogu i odnositi se prema njima kao suradnicima, a ne ih isključivati uz objašnjenje da država ili, primjerice, Vaš ured zna bolje što je za djecu dobro od samih roditelja. Takav bi pristup bio sasvim suprotan Konvenciji koja na više mjesta jasno daje do znanja da roditeljska prava treba poštivati te da roditeljima u odgoju treba pomagati i s njima surađivati, a sve s ciljem dobrobiti djece.

3. Postoje primjedbe u Vašem očitovanju iz kojih nije razvidno odnose li se one na ponuđače programa, konkretno na prijedlog naše udruge ili na Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa koje je raspisalo natječaj. Ministarstvo je natječaj raspisalo krajem veljače 2006., dakle prije više od godinu dana. Nameće se pitanje zašto niste svoje primjedbe koje se odnose na Ministarstvo tj. na propozicije natječaja iznijeli puno ranije, a ne tek sada kada je natječaj prošao i Povjerenstvo završilo s radom. U izradi našeg programa sudjelovalo je 22 stručnjaka i uloženo je puno njihovog rada i vremena, o čemu govore i njegovi izvrsni rezultati (stručne recenzije, ocjena Povjerenstva). Sve to što su već napravili Ministarstvo i predlagači programa s ciljem dobrobiti djece kojoj je vrlo potreban program zdravstvenog odgoja i obrazovanja, stavljate u pitanje, između ostalog i zato što se tek sada izjašnjavate o početnim uvjetima cijelog natječaja i zamislama Ministarstva o zdravstvenom odgoju. Gubitkom još jedne godine provođenja zdravstvenog odgoja u školama zbog Vašeg kašnjenja u očitovanju o uvjetima natječaja izgubila bi najviše upravo djeca.

Ovdje navodimo koje točke Vašeg mišljenja spadaju u **kompetencije Ministarstva**, a koje u kompetencije naše udruge kao **predlagača programa**, što u Vašem mišljenju nije jasno razdvojeno:

3.1. Ministarstvo je kao jedan od uvjeta natječaja odredilo satnicu od 12 sati godišnje za program Zdravstvenog odgoja i obrazovanja. Mi kao predlagači nismo bili pozvani da komentiramo uvjete natječaja već da prema tim uvjetima sastavimo program. Uz to napominjemo da djeca nemaju 70 sati godišnje razredne zajednice, kako Vi u svojem očitovanju tvrdite, već 35 sati.

3.2. Uvjeti natječaja također su od predlagača tražili da predlože kadrovsko rješenje, dakle da predlože tko bi vodio ovaj program. Mi smo taj uvjet detaljno razradili pod točkom 9.3. gdje smo analizirali moguća rješenja i predložili najbolje rješenje. Također smo prema zakonima o školstvu pod točkom 9.3.2. razradili formalne uvjete za voditelje te smo detaljno razradili, pod točkom 9.3.4.

stručne i ostale (9.3.5.) kompetencije nastavnika koje se podudaraju s kompetencijama koje Vi navodite u svom očitovanju. Razradili smo i predložili i način supervizije te suradnje nastavnika. Ministarstvo nije u natječaju od nas tražilo da razradimo program edukacije voditelja pa mi to nismo učinili. No, svakako se radi o vrlo važnoj temi, tako da smo otvoreni za komunikaciju s Vašim uredom kako bismo pronašli najbolje moguće rješenje.

3.3. Jasno je da je za ovakav program potrebna i vanjska i unutarnja evaluacija. Unutarnju evaluaciju razradili smo pod točkom 8. i to s pozicija nastavnika, učenika i roditelja pri čemu smo naznačili osnovne točke koje će se evaluirati. Natječaj nije od nas tražio izradu upitnika ili pak priručnika. To se u ovoj fazi izrade programa ne radi. Od nas se tražilo da izradimo program što smo mi vrlo detaljno učinili, a stvari koje spominjete spadaju u pripremu programa za izvođenje koja se radi u drugoj fazi, nakon odluke Ministarstva i u suradnji s Ministarstvom.

Što se vanjske evaluacije tiče, uvriježeno je da se predlagače programa pita za mišljenje, no sama izrada upitnika ili intervju zadatak je onoga koji će tu vanjsku evaluaciju provoditi i mi ne smijemo imati ništa s time inače to ne bi bila vanjska evaluacija.

4. Zdravstveni odgoj i obrazovanje koji bi se trebao uvesti u hrvatske škole trebao bi biti vrijednosno orijentiran. Govor o vrijednosnoj usmjerenosti odgoja i obrazovanja nije u suprotnosti niti s međunarodnim niti s domaćim propisima, posebice onim koji se odnose na obrazovni sustav. Tako primjerice *Zakon o osnovnom školstvu* (1990./93./94./96./01./05.) u čl. 2 ističe: "Škola je dužna osigurati kontinuirani razvoj učenika kao duhovnog, tjelesnog, moralnog, intelektualnog i društvenog bića u skladu s njegovim sposobnostima i sklonostima. (...) Ciljevi su osnovnog školovanja: da kod učenika potiče i razvija interes i samostalnost pri učenju i rješavanju zadaća, stvaralaštvo, moralnu svijest, estetski ukus i kriterij, samopouzdanje i odgovornost." Vodič kroz Hrvatski nacionalni obrazovni standard (2005.) ističe na str. 29: "Zadaća škole nije samo stjecanje i razvijanje znanja, sposobnosti i umijeća, nego i usvajanje vrijednosti, nazora i navika koji omogućavaju cjeloviti razvoj osobnosti." Slično govori i Nastavni plan i program za osnovnu školu (2006.). Demokracija i pravni sustav počivaju na određenim vrednotama. Država mora biti svjetonazorski neutralna, ali ne može biti vrijednosno neutralna. To bi značilo da se mogu promovirati i oni stavovi i ponašanja koja su u suprotnosti s temeljnim vrijednostima društva.

5. Pojmovi "znanstveno" i "vrijednosno" po sebi nisu suprotstavljeni. Vrijednosti kao što su ljubav, uzdržljivost ili vjernost nemaju svoje znanstveno utemeljenje samo u brojnim velikanima filozofije od antike do danas (među onima iz 20 st. ističemo Maxa Schelera, Emanuela Levinasa, cjelokupnu personalističku filozofiju) već i u predstavnicima drugih znanosti, etike, pedagogije ili psihologije. Bez tih se najviših etičkih vrijednosti ne može temeljno razumjeti čovjekova bit i bez njih je upitan konačan uspjeh svakog odgoja i obrazovanja. I s time u vezi navodimo citat iz Nacionalnog plana u kojem se navodi da se "*posebno ukazala potreba za... razvojem savjetodavnog rada koji pridonosi stručnom informiranju, savjetovanju i edukaciji roditelja, djece i mladih, te njegovanju socijalnih, kulturnih, emocionalnih, običajnih i moralnih vrijednosti obitelji*". Tako ponovno naglašavamo važnost i obvezu njegovanja vrijednosti koje se žive u obitelji, imajući dakako pri tome u vidu najbolji interes djeteta. Poistovjećivanje znanstvenosti samo s vrijednosnim tvrdnjama i stavovima jedne grupe autora, zloupotreba je znanstvenog diskursa te nametanje jednog svjetonazora kao apsolutno obvezujućeg za sve. Tako smatramo da navođenje Kleinove tvrdnje o tome kako "seks ima samo ono značenje koje mu pripisuje ljudsko iskustvo" predstavlja svrstavanje uz jednu školu mišljenja koja nije primjerena za odgoj djece u Republici Hrvatskoj, imajući u vidu upravo dobrobit djece na što nas obvezuju i međunarodni dokumenti.

6. U sljedećem dijelu našeg dopisa odgovaramo na neke točke Vašeg mišljenja koje se odnose na **naš prijedlog programa** zdravstvenog odgoja. Proanalizirali smo Vaše primjedbe, ovdje dajemo dodatna objašnjenja, a i spremni smo pojedina sporna mjesta u našem programu mijenjati u dogovoru s Vašim uredom i resornim Ministarstvima.

6.1. U našem programu za samo jedan sat godišnje (od otprilike pet sati koliko je predviđeno za temu spolnosti) postoji preporuka, a ne i obveza da nastavnik, uglavnom kada je riječ o tjelesnim promjenama u pubertetu, odvoji djevojčice i dječake ako procijeni da će tako postići veću otvorenost i angažman učenika. Svaki pedagoški djelatnik iz iskustva zna da se djevojčice i dječaci u određenoj dobi, a osobito u zatvorenijim sredinama i osobito ako je riječ o spolnosti, puno radije povjeravaju i otvorenije razgovaraju u krugu pripadnika/pripadnica istog spola. Sve moderne metodičke preporuke idu za tim da se postigne što veća otvorenost, neophodna za interaktivni pristup. Naravno da i jedni i drugi uče sve i o svom i o suprotnom spolu i u programu imaju dovoljno prilike i za zajedničku raspravu o svim aspektima spolnosti.

6.2. Suvremeni pristupi u psihologiji poznaju "pozitivne" i "negativne" osjećaje. Kao argument ovoj kvalifikaciji navodimo sljedeće znanstvene radove iz nekoliko područja suvremene psihologije (od biološke, preko psihologije ličnosti, do terapijske):

- Exposure and acceptance in the rehabilitation of adolescents with idiopathic chronic pain – A pilot study • ARTICLE
European Journal of Pain, Volume 11, Issue 3, April 2007, Pages 267-274
Rikard K. Wicksell, Lennart Melin and Gunnar L. Olsson
- Recurrent pain among university students: Contributions of self-efficacy and perfectionism to the pain experience • ARTICLE
Personality and Individual Differences, Volume 42, Issue 6, April 2007, Pages 1081-1091
Heather Hadjistavropoulos, Heather Dash, Thomas Hadjistavropoulos and Terri-Lynn Sullivan
- Mental representations of important real-life decisions • ARTICLE
European Journal of Operational Research, Volume 177, Issue 3, 16 March 2007, Pages 1353-1362
Ola Svenson and Ilkka Salo
- Emotional Schemas and Resistance to Change in Anxiety Disorders • ARTICLE
Cognitive and Behavioral Practice, Volume 14, Issue 1, February 2007, Pages 36-45
Robert L. Leahy
- Increased negative emotional responses in PROP supertasters • ARTICLE
Physiology & Behavior, Volume 90, Issues 2-3, 28 February 2007, Pages 466-472
Michael Macht and Jochen Mueller
- Empathy for positive and negative emotions in the gustatory cortex • ARTICLE
NeuroImage, Volume 34, Issue 4, 15 February 2007, Pages 1744-1753
Mbemba Jabbi, Marte Swart and Christian Keysers
- Multimodal assessment of disgust in contamination-related obsessive-compulsive disorder • ARTICLE
Behaviour Research and Therapy, Volume 45, Issue 2, February 2007, Pages 263-276
Bunmi O. Olatunji, Jeffrey M. Lohr, Craig N. Sawchuk and David F. Tolin
- Directions in Specialized Cognitive Behavior Therapy for Resistant Obsessive-Compulsive Disorder: Theory and Practice of Two Approaches • ARTICLE
Cognitive and Behavioral Practice, Volume 14, Issue 1, February 2007, Pages 1-17
Debbie Sookman and Gail Steketee

Spomenute reference mogu se vrlo brzo pronaći u međunarodnoj bazi znanstvenih članaka *Science Direct*, pretraživanjem po ključnoj riječi „negative emotions“ (i to samo u naslovu i sažetku). Pri tome želimo istaknuti da psihijatrijske časopise uopće nismo uzimali u obzir, a suvremeni psiholozi i u njima vrlo često objavljuju svoje spoznaje.

6.3. S obzirom na Vašu primjedbu o terminu "usađivanje svijesti" u našem programu, on se pojavljuje na str. 43 programa za osnovnu školu u uvodnim polazištima programa za 6. razred u odlomku koji se odnosi na prehranu: "U djetinjstvu je potrebno usaditi svijest, a ovim programom

dodatno ukazati na važnost obiteljskih obroka i zajedničkih obiteljskih rekreativnih aktivnosti u kulturološkom i zdravstvenom smislu, ali i u smislu obiteljskog povezivanja." Spremni smo termin "usaditi svijest" promijeniti u "razvijati svijest".

6.4. U Vašem mišljenju stoji da je u našem programu odnos roditelja i djece po pitanju spolnosti upitan jer se *"roditeljima sugerira potreba stvaranja roditeljske alijanse kako bi se izašlo na kraj s osobitostima ponašanja njihovog djeteta"*. Nismo sigurni na koji dio programa se odnosi ova Vaša primjedba. Ako se odnosi na dio uvodnih polazišta za 7. razred (*"Tinejdžer "ne čuje" svoje roditelje, smatra ih "staromodnima"... Najbolja strategija kojom će se roditelji suprotstaviti ovome je da zadrže jedinstven nastup što se tiče vrijednosti, dozvola i granica."*) moramo reći da se ovdje pod nazivom "roditelji" podrazumijevaju otac i majka djeteta, a ne roditelji iz cijele grupe (npr. razreda). Međutim, čak i da se to odnosi na roditelje djece iz cijele grupe, smatramo da je vrlo korisno i dobro da se roditelji međusobno povežu i izmjenjuju svoja odgojna iskustva, a u skladu s tim možda i dogovaraju i usklađuju kriterije u postavljanju nekih odgojnih ciljeva i granica kako bi ih lakše proveli sa svojom djecom. Povezivanje roditelja i jačanje roditeljske uloge upravo i je razlog zbog kojeg je u našem programu predviđen niz roditeljskih sastanaka. Prema Nacionalnom planu za prava i interese djece navodi se i cilj *"širenja mreže obrazovnih usluga i programa namijenjenih jačanju roditeljskih kompetencija"* kroz radionice, škole za roditelje i sl., čime se pretpostavlja da roditeljska kompetencija nije dovršeno stanje nego proces učenja i stjecanja vještina radi što boljeg snalaženja u odgovornoj roditeljskoj ulozi. S time u vezi ne samo da ne vidimo upitnost povezivanja roditelja kako bi lakše pronašli načine za razumijevanje procesa odrastanja njihove djece, nego nužnu potrebu podrške roditeljima u osnaživanju njihove kompetencije, a sve u skladu s Nacionalnim planom. Suradnja i uključivanje roditelja u preventivne programe, pa tako i Zdravstveni odgoj jedan je od najvažnijih aspekata i ključnih preduvjeta prevencije.

Glede Vaše preporuke za poboljšanjem odnosa roditelja i djeteta i to na način da roditelji pokažu više razumijevanja za dijete, moramo naglasiti da smo upravo s tom namjerom, iako to Ministarstvo nije u natječaju tražilo, osmislili sadržaje za roditeljske sastanke kako bismo pomogli roditeljima da ostvare što bolju komunikaciju sa svojom djecom. Pod točkom 5.3. našeg programa pod nazivom "Suradnja s roditeljima", između ostalog, stoji sljedeće:

"Roditelji, iako svoju djecu upravo oni sami najviše vole, često ne znaju kako im prići, pogotovo u pubertetu, a vrlo često niti ne znaju što bi im rekli. Neophodno je, stoga, roditelje uputiti u problematiku, potaknuti ih na razmišljanje i pomoći im u poboljšanju komunikacije između njih i njihove djece.

U tom smislu, paralelno s prijedlogom provođenja ovog programa s učenicima dat je i prijedlog rada s roditeljima putem roditeljskih sastanaka. Predložen je ciklus od tri do pet roditeljskih sastanaka godišnje. *Program za roditeljske sastanke s predloženim temama za svaki razred (5., 6., 7. i 8.) priložen je razradi programa za svaki razred (pod točkom 7.2.).*

Iako je činjenica da neki roditelji nevoljko dolaze na roditeljske sastanke, iskustvo pokazuje da ovakvi atraktivni i sadržajni roditeljski sastanci mijenjaju tu praksu. Svi roditelji, naime, imaju brige oko odgoja svoje djece, pogotovo u osjetljivom razdoblju puberteta i adolescencije, pa kad vide da im nešto ili netko stvarno može pomoći u tom odgoju, rado dolaze i sljedeći put. Stoga se ovaj ambiciozni plan može smatrati ne samo potrebnim, već i realno ostvarivim, bilo kroz posebne ili redovne roditeljske sastanke."

6.5. Termin "sadističko ponašanje" pojavljuje se u programu u uvodnim polazištima za 1. razred srednje škole na str. 28 u rečenici: "Za ovaj period tipične su oscilacije i brza promjena ponašanja u svim područjima, npr. neurednost ili pak urednost, sadističko ponašanje ili ekstremna nježnost..." Možemo taj sporni termin zamijeniti s, primjerice, "otresito ponašanje".

6.6. Navodi iz našeg programa koji govore o razlozima rastave braka kao što su "razvijati spoznaju da razlozi rastave braka često leže u krivim motivima ulaska u brak i u lošim predispozicijama osoba koje ulaze u brak odnosno njihovoj nesposobnosti za pravu ljubav" u skladu su s brojnim

znanstvenim istraživanjima. Spomenut ćemo model koji su razvili Karney i Bradbury. "Model je nastao kao kritička analiza 115 longitudinalnih studija o odrednicama bračnog zadovoljstva i uzrocima razvoda braka. Autori modela Karney i Bradbury (1995) utvrdili su postupkom metaanalize najvažnije korelate bračnog zadovoljstva i bračne nestabilnosti i na temelju dobivenih rezultata predložili model odnosa varijabli koje uzrokuju razvod ili bračnu nestabilnost. Polazna točka modela jest varijabla trajna ranjivost bračnih partnera, pod kojom se prvenstveno razumijeva osobnost bračnih partnera, zatim različite predbračne životne traume i kvaliteta rane privrženosti roditeljima" (Čudina-Obradović, Obradović, 2006). I prva, od spomenute tri glavne komponente koje sačinjavaju varijablu trajne ranjivosti bračnih partnera, dakle, osobnost, izgrađuje se u najvećoj mjeri do trenutka ulaska u brak, poglavito u dobi puberteta i adolescencije.

Podatak koji također potvrđuje koliko su zrelost odnosno predispozicije osoba koje ulaze u brak važne jest i taj da se pojedinci koji u brak stupaju kasnije, ili kao stariji, manje razvode od onih koji bračne odnose zasnivaju ranije ili kao vrlo mladi (Amato i Previti, 2003; Bumpass, Martin i Sweet1991; Heaton, 2002; Karney i Bradbury 1995; Ono, 1998; 1995; Wu i Penning, 1997).

"Kad se govori o kvaliteti partnerskih odnosa i razvodu, obično se misli na to koliko je bračna kvaliteta partnera prediktivna za bračnu stabilnost, dok se gotovo redovito zanemaruje utjecaj predbračnih odnosa na stabilnost budućeg braka. No, to se pokazalo pogrešnim (Larson i Holman, 1994)." (Čudina-Obradović, Obradović, 2006) Jedan od najčešćih primjera u kojem je motiv ulaska u brak povezan s češćim razvodima braka jest stupanje u brak radi trudnoće ili rođenja djeteta. "Rođenje djeteta ili trudnoća ubrzava ulazak u brak, za koji partneri nisu psihički spremni, ili koji čak nisu planirali. To se može nepovoljno odraziti na bračne procese, posebice na kvalitetu i stabilnost budućeg braka. Tvrdnje su utemeljene na istraživanjima provedenim u SAD-u, Njemačkoj i skandinavskim zemljama (Kurdek, 1991; Kurdek, 1993; Guiping, 2002; Morgan i Rindfuss, 1985), koja jasno pokazuju razliku u kvaliteti i stabilnosti između brakova u kojima se nije rodilo, niti je začeto dijete prije stupanja u brak, brakova u kojima je žena zatrudnjela prije sklapanja braka i brakova u kojima je dijete rođeno prije vjenčanja. Prema tim istraživanjima najstabilniji su brakovi partnera u kojima nije niti začeto niti rođeno dijete prije sklapanja braka, a najmanje su stabilni oni u kojima je dijete rođeno prije braka (Guiping, 2002)." (Čudina-Obradović, Obradović, 2006)

Drugi primjer je kohabitacija. Pojmovi "kohabitacija" i "brak na probu" ne samo da su znanstveno vrlo dobro obrađeni, pa tako i "znanstveno utemeljeni", već predstavljaju realnost u današnje vrijeme te, shodno tome, mladi imaju pravo o tome razgovarati. "Znanstveni podaci iz zemalja u kojima je kohabitacija najrasprostranjenija, jasno pokazuju da je upitna trajnost braka prijašnjih kohabitanata i da se oni češće razvode nego partneri koji prije stupanja u brak nisu živjeli zajedno. To potvrđuju mnoga starija (Benett, Blanc i Bloom, 1988; Bumpass i Sweet, 1989) ali i novija istraživanja provedena u SAD-u, Velikoj Britaniji i skandinavskim zemljama (Cohan i Kleibaum, 2002; Heaton, 2002; Teachman, 2002; Kamp, Dush, Cohan i Amato, 2003). ... Prema mišljenju koje danas prevladava (Cohan i Kleibaum, 2002; Dush i sur., 2003) kohabitacija mijenja i partnere i njihovo gledanje na brak. Tijekom iskustva kohabitacije partneri stječu i pozitivne stavove prema razvodu, pa se lakše razvode"(Čudina-Obradović, Obradović, 2006).

Učenici imaju pravo biti upoznati sa spomenutim znanstvenim spoznajama. Pravo na obrazovanje je jedno od važnijih prava koje djeci osigurava Konvencija o pravima djeteta. "Države stranke...će osigurati djetetu pristup informacijama i materijalima iz raznovrsnih domaćih i međunarodnih izvora, napose onih kojima je cilj promicanje socijalne, duhovne i moralne dobrobiti djeteta..." (Čl.17, Konvencije o pravima djeteta). Znanstvena istraživanja jasno pokazuju da veze u brakovima pokazuju prosječno bolje rezultate od veza u izvanbračnim zajednicama (Johnson, 2005). Većina će učenika jednog dana ući u brak. Ključni pojmovi u modulu našeg programa koji govori o braku (zajedništvo, prijateljstvo, povjerenje) jasno pokazuju da su to vrijednosti koje se stvaraju i koje utječu na kvalitetu braka. Da se braku u našem programu ne pristupa kao idealiziranoj slici, već kao o vrijednosti koja se stvara u realnoj situaciji, vidi se i iz 4. modula 4. razreda, kada govorimo o ulogama u braku. U tom se modulu otvoreno razgovara o svim dobrim i lošim stranama braka, naglašava se potreba ravnopravnosti, podjele poslova, mladi razmišljaju o

načinima usklađivanja karijere i angažmana u obitelji i muškarca i žene, a sve su to bitne i životne teme koje doprinose razvitku ravnopravnosti spolova i promišljanju o ostvarivanju kvalitetnog braka. Jasno je dakle da brak sam po sebi, kao institucija, ne donosi neku sigurnost kvalitete veze. Međutim, europske smjernice koje potiču Hrvatsku da kroz svoj odgojno-obrazovni sustav razvija kod djece kompetencije za cjeloživotno učenje, obvezuje nas da s učenicima razgovaramo o načinu ostvarivanja kvalitetne veze i da pritom koristimo spomenute znanstvene spoznaje. Činjenica da izvanbračne zajednice u Hrvatskoj uživaju gotovo ista prava kao i bračne zajednice ne predstavlja razlog da se upoznavanje mladih sa spomenutim znanstvenim spoznajama koje vrijednosno (ne pravno) preferiraju brak naziva diskriminacijom onih koji ne žive u braku ili djece čiji roditelji nisu u braku. Svaki čovjek, pa tako i mlad čovjek, sam bira način svog ponašanja. Zabranjivanje isticanja boljeg izbora, s izgovorom da to isticanje diskriminira one kod kojih taj izbor nije postignut, učinilo bi neprocjenjivu štetu mladom čovjeku koji po svojoj prirodi stremi visoko i traži ideale. Stoga nitko nema prava skrivati ideale od mladih ljudi, jednako kao što nema pravo skrivati činjenicu da su ideali vrlo rijetko ostvareni i da su osobe kod kojih ideal nije ostvaren jednako vrijedne. I one su nekad težile idealima, možda će i opet (tu tvrdnju pokazuje i činjenica da velik broj rastavljenih ulazi u drugi brak, dakle, unatoč jednom neuspjehu teže i dalje braku), odlučit će same. Nijedan neuspjeh ne bi trebao rezultirati ignoriranjem ideala i, općenito, razmišljanja o pozitivnim i negativnim posljedicama određenog ponašanja.

Kako pravno stoje stvari, najbolje se vidi iz **stručnog mišljenja koje je izradila prof. dr. sc. Dubravka Hrabar:**

"Glede primjedbe pod toč. 3. (str. 4.) smatram neutemeljnom tvrdnju pravobraniteljice kako «preferiranje bračne zajednice kao i stav prema razvodu braka u neskladu je s Obiteljskim zakonom». Nadalje, očitovanje pravobraniteljice da navodi o razlozima rastave braka «neutemeljeni su i predstavljaju očit primjer diskriminacije, kako za osobe na koje se odnose, tako i za djecu razvedenih roditelja» - ne stoji.

*Obiteljski zakon **ne preferira** nijedan oblik obiteljskih zajednica (tj. brak ili izvanbračnu zajednicu), već pravne norme svojim dosegom ukazuju na to da je brak pravno sigurniji institut. Naime, u okvirima bračnog prava, osim forme koja je propisana za sklapanje braka i pretpostavaka za njegovo nastajanje, postoji sustav osobnih prava i dužnosti bračnih drugova, na koje ih zakonodavac obvezuje. Tako, primjerice, bračni su drugovi obvezani na **međusobnu vjernost, uzajamno pomaganje i poštovanje te održavanje skladnih bračnih i obiteljskih odnosa** (čl. 32. st. 1. i 2.). Takve obveze i prava nisu predviđeni za izvanbračnu zajednicu, jer je ona neformalna i u tom smislu neutuživa, dok braku zakonodavac pruža jaču pravnu zaštitu, upravo u smislu razvoda braka. Omogućavanje posvojenja djeteta od strane bračnih partnera odražava pozitivan stav zakonodavca prema braku kao temelju obitelji i još je jedan primjer da je brak pravno vredniji institut, iako za neke pojedince opterećen većim zahtjevima (u smislu pretpostavaka za postojanje i nastanak, oblika sklapanja, međusobnih osobnih prava i dužnosti, formaliziranog brakorazvodnog postupka i sl.). No, kako je zakonske pretpostavke za sklapanje braka vrlo lako ispuniti, još uvijek velika većina građana RH sklapa brakove, a ne izvanbračne zajednice.*

*Glede druge tvrdnje o navođenju **brakorazvodnih uzroka** kao diskriminirajućih okolnosti prema bračnim drugovima i djeci iz takvih brakova, ona je neprecizna. Naime, iz ranijih statistika brakorazvodnih uzroka (dok su bili zakonom imenovani), proizlazi da se bračni drugovi najčešće razvode zbog nesuglasnosti naravi. Razvod braka je za 1/5 brakova, bračnih drugova i djece realnost, pa ne smatram da je upozorenje na razvod i uzroke koji do njega dovode diskriminirajuće. Iza svakog razvoda postoji neki životni razlog i pravni uzrok (tj. brakorazvodni uzrok). Upozoriti, educirati mlade ljude o tome, smatram samo korisnom informacijom, a ne diskriminirajućom činjenicom. Kad bi se, što u programu nije slučaj, govorilo o tome da su djeca iz razvedenih brakova i njihovi roditelji manje vrijedni i uspješni ljudi, tada bi to odgovaralo predodžbi pravobraniteljice o neodgovarajućem stavu programa prema razvodu braka.*

*Primjedba o **neodgovarajućim terminima** «kohabitacija» i «brak na probu» je djelomice točna, kad se ti pojavni oblici razmatraju s pravnog, nomotehničkog aspekta. No, sadržajno i životno, izvanbračna zajednica na hrvatskim prostorima nerijetko ima značenje probe za usuglašenost*

zajedničkog života žene i muškarca. Za poneke, a referentnih podataka nemamo zbog neformalnosti izvanbračnih zajednica, ona ni ne prethodi braku, već predstavlja okvir ugodnog i korisnog života, bez namjere trajnijeg zajedničkog življenja."

Kleinova tvrdnja o tome kako "seks ima samo ono značenje koje mu pripisuje ljudsko iskustvo" neupitno je u suprotnosti s tvrdnjama brojnih znanstvenika koji smatraju da je seksualnost prirodno povezana s ljubavi. Odgojni moment poticanja mladih da spolne odnose što više povežu s ljubavi, da im spolni odnosi postanu ekskluzivniji, temelj je svim modernim odgojnim programima prevencije širenja spolno prenosivih bolesti i neželjenih trudnoća. Stoga je pozivanje na Kleinovu tvrdnju u kontradikciji s naglaskom Vašeg Ureda na izuzetnu važnost odgoja za odgovorno spolno ponašanje.

6.7. Slažemo se da svjesnost i prihvaćanje vlastite spolnosti te znanje o njezinim prirodnim manifestacijama treba biti jedan od ciljeva zdravstvenog odgoja. Slažemo se i kad kao primjer za te "prirodne manifestacije" navodite spolno uzbuđenje. Međutim, ne možemo se složiti kada kao jednak primjer navodite masturbaciju. Masturbacija, iako redovita pojava u pubertetu, predstavlja ponašanje na koje mladi čovjek/žena, kao i na svako drugo ponašanje, može utjecati. Da se o masturbaciji ne može govoriti jednoznačno, kao o "prirodnoj manifestaciji spolnosti koju treba prihvatiti", najbolje govori stručno mišljenje predsjednice Hrvatskog društva za kliničku psihijatriju, prof.dr.sc. Vere Folnegović-Šmalc, dr.med.:

"Masturbacija je fizička samostimulacija (dodirivanje, masaža, trljanje, stiskanje...) genitalnih organa ili drugih erogenih zona koja ima cilj da se osjeti seksualno uzbuđenje i doživi orgazam. Obično je povezana sa seksualnim fantazijama. Nema razlike u spolovima, jednako masturbiraju i muškarci i žene.

To je redovita pojava kod mladih ljudi u tijeku seksualnog sazrijevanja, a koja predstavlja oblik rasterećenja fiziološkog, seksualnog nagona.

Neke viktorijske mitove o masturbaciji treba mijenjati ili ih posve zanemariti, poput tvrdnje kako masturbacija može uzrokovati sljepilo ili ludilo. Te ideje nesumnjivo nisu točne, a uz to su i krajnje represivne. Ipak, treba imati na umu sljedeće činjenice:

- *često je udružena s osjećajem krivnje, jednako u obiteljima „konzervativnog“ ili „liberalnog“ svjetonazora*
- *usredotočuje na samog sebe. To automatski ne mora značiti nešto loše, ali aktivnost takve vrste možda nije najbolja priprema za zajednički život, a koja između ostalog uključuje samodarivanje jedne osobe drugoj kao važnu dimenziju odnosa.*
- *može voditi do osjećaja izolacije, negativnih stavova prema osobama suprotnog spola te ljutnje u vezama (Christensen C. Prescribed masturbation in sex therapy: a critique. Sex and Mar Ther. 1995;21:87-99)*
- *učestalo uključuje seksualne fantazije, uz često korištenje pornografskog materijala. Pornografija, pritom, može dovesti do daljnjih problema, kao što su ohrabivanje seksualnih devijacija, pa čak i silovanja (Itzen C (Ed). Pornography, OUP 1992)*
- *u krajnjim slučajevima pretjerivanja masturbacija može poprimiti dimenziju kompulzije (Bancroft J. Human sexuality and its problems. Churchill Livingstone. 1985, str. 120)."*

6.8. U potpunosti se slažemo s Vama da znanstveno utemeljeno podučavanje o kontracepciji i metodama zaštite treba biti neizostavni dio seksualne edukacije i upravo zato je to važan dio našeg programa. Mladi će u našem programu biti upoznati s načinom djelovanja i načinom uporabe svih kontracepcijskih sredstava te s postotkom sigurnosti tih sredstava. Smatramo da mladi ljudi trebaju dobiti cjelovitu informaciju o sredstvima zaštite, a ne da im se, s jedne strane, promoviraju prezervativi, a s druge strane prešućuje podatak o njihovoj pouzdanosti. Mladi, dakle, imaju pravo znati da se prezervativom mogu djelomično zaštititi, no imaju pravo znati i sljedeće podatke:

Prezervativ ne pruža zaštitu od zaraze humanim papiloma virusom što pokazuje izvješće Nacionalnog instituta za alergije i zarazne bolesti Ministarstva zdravstva SAD iz 2001. (www.niaid.nih.gov/dmid/stds/condomreport). Istraživanje objavljeno u eminentom medicinskom

časopisu (*American Journal of Epidemiology*) pokazalo je da je genetski materijal humanog papiloma virusa nađen u brisevima brucosica jednog američkog sveučilišta koje su imale spolne odnose neovisno o uporabi prezervativa (*R.L. Winer, Genital Human Papiloma Virus Infection: Incidence and Risk Factors in a Cohort of Female University Students, American Journal of Epidemiology, 2003 Feb 1; 157:218-226*). Činjenica prave epidemije zaraze humanim papiloma virusom potaknula je urednike časopisa *Sexually transmitted diseases* da cijeli uvodnik posvete prevenciji i informiranju javnosti o toj bolesti. I oni navode da prezervativ ne pruža zaštitu protiv zaraze humanim papiloma virusom (*Gilbert LK, Answering frequently asked questions about HPV: Sex Transm Dis. 2003 Mar; 30(3):193-4.*). Nadalje, istraživanje provedeno na 290 studenata Sveučilišta u Indijani, SAD pokazalo je da prilikom spolnog odnosa svaki treći prezervativ ili pukne ili sklizne (*Am J Preventive Medicine 2003 May; 24(4):367-70. Condom-Use Errors and Problems: A neglected aspect of studies assessing condom effectiveness*).

Nadalje, što se tiče prevencije zaraze HIV-om pouzdanost kondoma je 80% kod heteroseksualnog odnosa prema *Weller S, Davis, K.: Condom effectiveness in reducing heterosexual HIV transmission (The Cochrane Database of Systematic Reviews 2002, Issue 1. Art. No.: CD003255. DOI: 10.1002/14651858.CD003255)*. Pouzdanost kod zaštite od Chlamydie trachomatis (klamidija) je 80% (*Sex Transm Infect 2005; 81:323-325*).

U Vašem pismu navodite primjer Finske glede oralne kontracepcije i kondoma, pozivajući se na stanje u osamdesetim i devedesetim godinama. Prema izvješću finskog ministarstva zdravstva i socijalne skrbi iz 2006. stvarno je vidljiv pad namjernih pobačaja u tom razdoblju. Ovaj pad pobačaja može se povezati i s dostupnošću postkoitalne kontracepcije koja je u Finskoj dostupna uz liječnički recept od 1986., a bez liječničkog recepta od 2002. Da je postkoitalna kontracepcija jedan od razloga pada broja operativnih pobačaja potvrđuje i činjenica da upotreba postkoitalne kontracepcije raste s upotrebom kondoma (*J Adolesc Health 2004 Oct; 35(4):329-34*). Obzirom da postkoitalna kontracepcija može spriječiti implantaciju, dakle, u nekim slučajevima djeluje abortivno, stvarni broj pobačaja je značajno veći nego to statistike o broju operativnih pobačaja pokazuju (*Health in Finland, str. 116-118, izvještaj finskog ministarstva zdravstva*). Uz to, upućujemo na činjenicu da nakon spomenutog perioda u Finskoj slijedi trajni porast namjernih pobačaja u dobnoj skupini od 15 do 19 godina, što pokazuje da sama dostupnost kontracepcije ne može dugoročno smanjiti problem maloljetničkih trudnoća.

Kad navodite primjere iz područja struke koja se bavi prevencijom rizičnih spolnih ponašanja, pozivamo Vas da se referirate na suvremenija istraživanja koja govore da je do smanjenja broja maloljetničkih trudnoća došlo prvenstveno radi primjene programa koji utječu na promjene stavova i ponašanja mladih što predstavlja stvarnu prevenciju rizičnih ponašanja (primjerice: Cabezon, Virgil i sur., *Journal of Adolescent Health, 2005.*: 5-6 puta manje trudnoća u odnosu na kontrolnu skupinu). Stoga naglašavamo da je prava primarna prevencija upravo poticaj izgradnje samosvjesne, odgovorne mlade osobe koja će, naravno, biti i potpuno informirana o svim metodama zaštite koje će koristiti prema vlastitom izboru i odluci. Isto tako smatramo da je željeni ishod zdravstvenog odgoja prvenstveno izgradnja cjelovite i zrele osobe koja će zatim omogućiti sve ishode koje ste naveli.

Što se tiče Nacionalne strategije za borbu protiv HIV/AIDS-a u Republici Hrvatskoj, ona slijedi preporuke vodećih svjetskih stručnjaka o seksualnoj edukaciji, a to isto slijedi i program GROZD-a. Citat iz Nacionalne strategije:

"Plan ostvarenja ciljeva

1. Smanjenje prenošenja infekcije u pojedinim populacijama

a) Adolescenti

Istraživanje, razvoj, primjena i evaluacija školskih programa prevencije HIV-a i spolno prenosivih bolesti koji potiču adolescente na suzdržavanje od spolnih odnosa, kasnije stupanje u spolne odnose, razvijanje sigurnih oblika spolnog ponašanja. Pružiti podršku postojećim programima prevencije te razvijati nove u kojima aktivno sudjeluju mladi."

Prema tome, cilj nekog programa morao bi biti očuvanje zdravlja, smanjenje spolnih i spolno prenosivih bolesti, broja maloljetničkih trudnoća, a ne povećanje uporabe određenih

kontracepcijskih sredstava. Mlade smo dužni informirati o svim učincima i pouzdanosti određenih kontracepcijskih metoda.

Kombinirana kontracepcija koja je kod nas dostupna u vidu pilula i flastera povećava rizik od tromboembolije (*Cole JA, Norman H, Venous thromboembolism, myocardial infarction, and stroke among transdermal contraceptive system users, Obstet Gynecol. 2007 Feb; 109(2 Pt 1):339-46*). Iako oralna kontracepcija u određenoj mjeri ima i pozitivnih učinaka na ženski reproduktivni sustav, ne smiju se zanemariti određena istraživanja koja povezuju uporabu oralnih kontraceptiva s rizikom oboljevanja od karcinoma dojke i od karcinoma cerviksa. Nadalje, *Roederer MW, Blackwell JC, (FPIN's Clinical inquiries. Risks and benefits of combination contraceptives, Am Fam Physician 2006 Dec 1; 74(11):1915-6)* navode preporuke Svjetske zdravstvene organizacije (WHO) i Američkog društva za ginekologiju i opstetriciju glede kontraindikacija za uporabu kao i moguće komplikacije. Ovo navodimo stoga što smatramo da mlade treba upoznavati s cijelom istinom. Treba spomenuti da je zdravstveni odgoj namijenjen populaciji od 10/11-18/19, a istraživanja o učincima kontraceptiva su rađena na starijoj populaciji žena.

Zaključno, vjerujemo da će ovaj naš odgovor pomoći u pronalaženju zajedničkog mišljenja o tome što se u našem programu može promijeniti da bi on postao još bolji, a vjerujemo i da smo Vas ovim odgovorom upoznali s argumentima koji dokazuju neprijepornu kvalitetu našeg programa koju su potvrdili brojni stručnjaci (recenzenti, Povjerenstvo), moralni autoriteti (predstavnici četiri najveće vjerske zajednice u Hrvatskoj) te brojni roditelji. Vjerujemo da će naša buduća suradnja pomoći nama u usavršavanju programa, graditi povjerenje velikog dijela roditelja i javnosti koja podržava stručna, znanstvena i vrijednosna stajališta programa udruge GROZD u instituciju pravobranitelja za djecu te rezultirati našim zajedničkim ciljem a to je dobrobit hrvatske djece i hrvatskog društva.

S poštovanjem,

Ladislav Ilčić, prof.,

koordinator izrade programa zdravstvenog odgoja i obrazovanja udruge GROZD

Na znanje:

1. Ministar znanosti, obrazovanja i športa, prof. dr. sc. Dragan Primorac
2. Ministar zdravstva i socijalne skrbi, doc. dr. sc. Neven Ljubičić
3. Povjerenstvo za zdravstveni odgoj i obrazovanje Ministarstva zdravstva i socijalne skrbi
4. Pravobraniteljica za ravnopravnost spolova, Gordana Lukač-Koritnik, dipl. iur.